

לשון הטוב: יש דבר כזה?

חז"ל ראו את הצרעת, שדיניה מפורטים בפרשיות-השבוע שלנו, לא כמחלה אלא כחשיפה פומבית נסית של חטא לשון הרע. התורה היא, אם תרצו, הרהור מתמשך על כוחן של מילים לבנות ולהרוס, לרפא ולהזיק. אלוהים ברא את העולם במילים – וכמוהו גם אנו יכולים לברוא וגם להרוס מערכות-יחסים במילותינו. חז"ל אמרו דברים רבים על לשון הרע, אך מיעטו לדבר על היפוכו. המושג "לשון הטוב" אינו קיים בתלמודים. הוא נזכר רק בשני מדרשים, ושם הוא מציין אמירת דברים טובים על הקב"ה. אולם לשון הרע אינו דברים רעים על הקב"ה, אלא על בני אדם. אם עוון הוא לדבר רעות על אנשים, האם מצווה לדבר באנשים טובות? דומני שכן. כדי להיווכח בזאת, הבה נצא למסע קצר אל המקורות, וראשון להם פרקי אבות:

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, ואלו הן: רבי אליעזר בן הרקנוס, ורבי יהושע בן חנניה, ורבי יוסי הכהן, ורבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן. רבי אליעזר בן הרקנוס, בור סוד שאינו מאבד טפה. רבי יהושע בן חנניה, אשרי יולדתו. רבי יוסי הכהן, חסיד. רבי שמעון בן נתנאל, ירא חטא. ורבי אלעזר בן ערך, כמעין המתגבר.¹

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

דרכו של רבן יוחנן לדבר בשבחי תלמידיו אינה עולה בקנה אחד עם כלל שטבע לימים האמורא רב דימי: "לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו".² האומנם "לעולם", בשום מקרה אין לספר דברים טובים על אדם? רש"י מסביר שהכוונה לאמירת שבחים מוגזמים. "שכשהוא מספר בטובתו יותר מדי, הוא עצמו אומר: 'חוץ ממדה רעה זו שבו, או אחרים שומעין שזה משבח וואמרים 'הלא מדת כך וכך בידו'". כלומר, המפליג בדברי שבח, או השומעים דברי שבח מופלגים אלה, רואים צורך לאזן אותם בדברי גנאי. דברי שבח מדויקים ונכונים מותר אפוא לומר; הפלגה בדברי שבח היא האסורה כי היא גורמת לאמירת דברי גנאי. חזקה על רבן יוחנן בן זכאי שהקפיד לא להגזים, ודברי השבח שלו לתלמידיו היו מדויקים – ועל כן רצויים.

הרמב"ם מפרש את הכלל של רב דימי אחרת. הוא פוסק ב'משנה תורה': "המספר בטובת חברו בפני שונאיו – הרי זה אבק לשון הרע, שזה גורם להם שיספרו בגנותו".³ כלומר, לדעת הרמב"ם השאלה היא לא אם דברי השבח ענייניים או מוגזמים, אלא מהו ההקשר שהם נאמרים בו. מותר לשבח אדם באוזני חבריו – אך אסור לעשות זאת בין שונאיו. בסביבה כזו, דברי שבח הם פרובוקציה המייצרת דברי גנאי.

האם אלו רק שתי דעות הלכתיות, או שמא נחבאת פה מחלוקת עמוקה יותר? מפורסמת מחלוקת בית שמאי ובית הלל בשאלה כיצד מרקדין לפני הכלה:

בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא. ובית הלל אומרים: "כלה נאה וחסודה". אמרו להן בית שמאי לבית הלל: "הרי שהיתה חוגרת או סומא, אומרים לה

כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה 'מִדְּבַר שֶׁקָר תִּרְחַק' (שמות כג, ז)!" אמרו להם בית הלל לבית שמאי: "לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הֲיֵי אומר ישבחנו בעיניו!"⁴

אין זו סתם מחלוקת בין בעלי מזג שונה – אנשי בית שמאי הקפדנים מול אנשי בית הלל מסבירי הפנים – כי אם מחלוקת על מהותה של השפה. בית שמאי רואים את השפה האנושית כשיטה להצבת היגדים, שיכולים להיות או אמתיים או שקריים. ואילו בעיני בית הלל השפה היא הרבה יותר מכך. אפשר להשתמש בה כדי לעודד, להזהות, להניע ולנסוך השראה – ואפשר להשתמש בה כדי לרפות ידיים, לזלזל, לבקר ולדכא. השפה עושה יותר מהעברת מידע. היא מעבירה רגש. היא יוצרת מצבי רוח ומשנה אותם. השימוש הרגיש בדיבור כרוך באינטליגנציה חברתית ורגשית. השפה יכולה, כדברי פילוסוף הלשון ג'ון לנגשו אוסטין, להיות אינפורמטיבית אבל גם להיות פרפורמטיבית, כלומר מבצעת; ובמונחיה העבריים של שרה פרידלנדר בן-ארזה: יש דיבור של חיוני, אבל יש גם דיבור של חיוני, זה המחולל דברים מעצם אמירתו, זה האומר "יהי!"⁵

המחלוקת בין בית הלל לבין בית שמאי דומה למחלוקת בין רמב"ם לרש"י. אצל רש"י ואצל בית שמאי השאלה העיקרית בעניין השבח היא: מדויק או מוגזם? ואילו אצל רמב"ם ואצל בית הלל, השאלה היא: מה ההקשר? האם השבח נאמר באוזני אוהב או אויב? האם הוא ייצור חמימות והערכה, או קנאה וטינה?

ייתכן אף שהמחלוקת בין רש"י לרמב"ן קשורה למחלוקת ביניהם על פירושה של מצוות "וְאֶהְבֶּתְּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח). על פי רש"י, פירושה "לא הוזהרו ישראל מלעשות

לחבריהם אלא דבר שאינו חפץ לעשות לעצמו"; רצה לומר, אל תעשה לרעך מה שאינך רוצה שיעשה הוא לך. לעומתו, הרמב"ם סבור שבמצווה זו כלולה גם החובה לספר בשבחו של הרע.⁷ רש"י סבור כנראה שתשכחות לזולת הן בגדר אופציה, ואילו לדעת הרמב"ם זהו חלק ממצוות אהבת הרע.

עתה נוכל לענות על שאלה נוספת שאולי הטרידה אותנו בקוראנו את דברי רבן יוחנן על תלמידיו בפרקי אבות. מסכת זו של המשנה עניינה מוסר ומידות טובות, לא היסטוריה ולא ביוגרפיה. מדוע אם כן היא טורחת לספר לנו שלרבן יוחנן בן זכאי היו תלמידים? הרי זו עובדה, לא ערך; פיסת מידע, לא מדריך לחיים.

עכשיו אנו מבינים שהמשנה אומרת לנו כאן דבר עמוק. כבר בתחילתה מורה לנו מסכת אבות, "העמידו תלמידים הרבה"; אבל איך מעמידים תלמידים? איך מעודדים אנשים להתפתח בכיוון הראוי, לממש את מלוא קומת האדם המקופלת בהם? התשובה: בדרכו של רבן יוחנן בן זכאי, ששיבח את תלמידיו והצביע על חזקותיו המיוחדות של כל אחד מהם.

הוא לא התחנף אליהם. הוא הדריך אותם לראות את כישרונותיהם הייחודיים. אליעזר בן הורקנוס, "בור סוד שאינו מאבד טיפה", לא היה יצירתי אבל היה לו זיכרון מעולה: תכונה מועילה במיוחד בימים שהתורה שבעל-פה טרם הועלתה בהם על הכתב. אלעזר בן ערך, "כמעין המתגבר", היה יצירתי, אך בלי גשמים המעייניו אינו נובע. ואכן, כעבור שנים, משנפרד מחבריו, נשתכח ממנו כל תלמודו.

רבן יוחנן בן זכאי שיבח את תלמידיו על פי דרכם של הלל והרמב"ם. יותר משביקש לתאר את תלמידיו בדברי השבח

לשון הטוב: יש דבר כזה?

הללו, ביקש לעודדם. וזהו לשון הטוב. לשון הרע מצמצם אותנו; לשון הטוב עוזר לנו לצמוח. לשון הרע משפיל אנשים; לשון הטוב מקים אותם מעפר ומרומם. דברי שבח ממוקדים, מגובים בשיפוט ענייני של תכונות חיוביות ומיוסדים על אמונה באדם ובפוטנציאל שלו, הם סודו של המורה הגדול, והם אשר מרוממים את תלמידיו. ואת זאת אנו למדים מרבן יוחנן בן זכאי.

יש דבר כזה, לשון הטוב. על פי הרמב"ם הוא נכלל במצוות "ואהבת לרעך כמוך". על פי מסכת אבות הוא אחת הדרכים להעמיד "תלמידים הרבה". הוא בונה – כשם שלשון הרע הוא הרסני. ראיית הטוב בזולת, וההצבעה המפורשת על כך, היא דרך לעזור לטוב הזה להתממש ולזולת לצמוח. ואם כך, עלינו לשבח לא רק לאדון הכול. עלינו לשבח גם בני אדם.

1. משנה, אבות ב, י-יא.
2. בבלי, ערכין טז ע"א.
3. משנה תורה, הלכות דעות ז, ד.
4. בבלי, כתובות יז ע"א.
5. על אבחנה זו ועל גילוייה בתורה ובהלכה ראו בהרחבה שרה פרידלנד בן-ארזה, יהי: מילים כמעשים, ירושלים: מוסד ביאליק, תשע"ה.
6. בפירושו לתלמוד הבבלי, סנהדרין פד ע"ב.
7. משנה תורה, הלכות דעות ו, ג.